

**БАЛКАНЪТ И НЕГОВИТЕ „ТАЙНИ“
(ЛОКАЛНАТА ПАМЕТ НА БАЛКАНДЖИИТЕ
В РАЗКАЗИ, ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДИ)**

Миглена Петкова

**THE BALKAN MOUNTAINS AND THEIR “SECRETS”
(THE LOCAL MEMORY OF THE BALKAN PEOPLE
IN NARRATIVES, TALES AND LEGENDS)**

Miglena Petkova

Abstract: *This paper presents the findings from field trips in the Pre-Balkan valley near Tarnovo and in the northern slopes of Central Balkan Mountains from 2010 to 2018. The study focuses on narratives related to the local memory of the population living in this area. They contain a mix of both historic data and concepts related to the religious and folkloric interpretations of events, personalities and facts, settling permanently in the way local people looked at the world. Thus, constructing a “cultural code” sui generis, “places of memory”, the Balkan people affirmed their local identity.*

Keywords: *narratives; “places of memory”; local identity.*

В настоящото изследване обект на проучването са наративи, свързани с изграждането на локалната памет на населението, битуващо в района на Търновската предбалканска котловина, конкретно поселенията в Балканската (Килифаревската) долина на река Белица. Тя започва от Килифаревския манастир „Рождество Богородично“ и продължава в посока билото на Стара планина. Долината свързва Северна България, през Търново, с Южна България, през Хаинбоазкия проход (Прохода на Републиката).

Предвид разглежданата проблематика обединяващо звено в публикацията ще бъде разбирането за „паметта“ като носител на общностна принадлежност, в контекста на „колективната памет“ на Морис Халбвакс [Халбвакс, М. 1996], „културната памет“ на Ян Асман [Асман, Я. 2001] и „местата на паметта“ на Пиер Нора [Нора, П. 2004]. Концепциите на посочените хуманитаристи, разработени в духа на френската школа „Анали“ или „нова историческа наука“, в най-голяма степен разкриват ролята на паметта като социален феномен и формирането на локална идентичност.

Изследването се базира на записани устни повествования, осъществени при теренните ми проучвания в посочения ареал през 2010–2018 г. Хронологически обхваща времето от началните поселения на Централния Балкан през XV в. до съвременното състояние на селищата. Въпреки очертаните времеви граници е необходимо да направя уточнението, че то обръща поглед предимно към повество-

вания, очертаващи селищното пространство в минал за разказвача етап. В тях се преплитат както исторически данни, така и представи, свързани с религиозно и фолклорно тълкуване на събития, личности и факти, навлезли трайно в мирогледа на местните жители. Особен дял от тези наративи са предания и легенди, които разкриват един от най-мистичните и едновременно с това колоритни дялове от локалната история на балканджиите.

Част от представения емпиричен материал е обект на събирателска дейност от местни краеведи, които съчетават традиционно предавани знания от типа „зная го по предание“ с прочетеното, с усвоеното от различни медии. Такъв тип съвременни разказвачи са едни от най-често срещаните в цитираните селища. Те притежават безспорен авторитет сред съселяните си и много често цитират техните повествования. Основната им дейност е свързана със събиране на информация за възникване на селището, първи заселници, родове, катаклизми и съответно тяхното преодоляване. Тази цел е подчинена на идеята за значимост и уникалност на местното население. Независимо че не са преки участници в събитията, разказвачите представят локалната история с ясното съзнание и самочувствието за „своята си“ самобитна култура.

В посочените повествования авторската намеса се движи в широк диапазон – от съкращаване на информация до удължаване на разказването. Всичко това води до създаване на нови сюжети, вмъкване на пряка и непряка реч, извеждане на преден план на нови персонажи.

В хода на повествованието използвам термините, с които информаторите обозначават наименованията и вида на селищата и прилежащите землища. Старопланинските проходи са основните артерии, по които се осъществява преминаването от Северна в Южна България [Христов, И. 2002, с. 65–88]. Един от най-достъпните е Хаинбоаз (от 1948 г. именуван Проход на Републиката), който свързва южните и северните склонове на Средна Стара планина. Съществуват много предания и легенди, свързани с турски потери и хайдути, намиращи убежище в Балкана, със заселване на семейства и родове в близост до прохода и полагане началото на цели селища, с разкази за скрити съкровища и иманярски разкрития.

Един от източниците, в които се споменава Хаинбоазкият проход, е свързан с историята на Гурково – селището, което бележи крайната точка на прохода. То се споменава в турския регистър за данъци от 1450 г. под името Колупчии, което се смята за най-старото му название. В превод от турски език означава „пост“, „стража“, „караулно селище“. По-късно започва да се нарича „Хаинето“, по името на Хаинбоаз, от тур. *Hainboğaz* от *hain* – „коварен“, „предателски“ проход. Именно през годините на османското владичество са написани едни от най-славните страници, свързани с героичните подвизи на хайдути, четници и въстаници, с преминаването на отряда на ген. Гурко. Те са останали както в българската летопис, така и във фолклора чрез разкази, предания, легенди, песни. Балканът е пазел тайните на балканджиите и е всявал страх в турците, дръзнали да преминат през прохода. Всички информатори споделят, че *„турчин не е смее да замръкне в Балкана, а ако това пак се случи, не е излизал жив от там“*.

Символиката и ролята на тази величествена планина и най-вече на прохода Хаинбоаз проличава от разказите на местното население. Според едно предание

през „турско време“ в горите около Хаинбоаз живеела голяма мечка. Когато турците навлизали в прохода, те не излизали от него, нещо повече, не оставали и никакви следи от тях. Различавали се само мечи лапи! И това се повтаряло винаги, когато „друговерците“ дръзнали да преминат старопланинския проход. Мечката пазела Балкана и не допускала чуждо присъствие в него. Турците били много суеверни, страхували се от горския „страж“ и поради тази причина нарекли прохода „мечо гърло“ или „меча стъпка“ (Приложение № 1).

Не може да се каже доколко този разказ е достоверен, но много по-важни са мотивите за създаването му. В символиката и фолклорните вярвания на българина мечката е животно, което се смята за стопанин на гората, респективно на планината. Тя предпазва от болести и се смята за символ на плодородие и майчина грижа. В случая „грижата“, която оказва Балкана на своите обитатели. Ето защо, от дистанцията на времето можем да разберем мотивите за създаването на преданието, в което мечката „избирателно“ разкъсва само и единствено „друговерците“!

Средищното положение между човек и животно се разкрива в една стара легенда, според която мечката е произлязла от момиче, чиято майка починала. Бащата се оженил повторно, но мащехата се оказала зла жена. Всеки ден тя карала девойчето да ходи на реката с чувал вълна и да я пере, докато побелее. Но колкото и усилия да полагало то – от сутрин до вечер – никога не успявало да избели вълната. През цялото това време отправяло молитви към Господ, докато един ден той му отговорил. Казал на момичето да наметне вълната върху гърба си като козина и го превърнал в мечка. Затова мечката ходи на два крака и често помага на хора, загубили се в гората. Тази и други легенди разкриват митологичния образ на мечката и нейното място в народния мироглед. Тя се намира на границата между човешката и животинската природа: като положително същество с човекоподобна същност, като „свой“ (някога била човек) и като същество от животинския свят – „чужд“ (стопанин на гората). Поради своята двойствена природа тя е междинно звено между членовете на противопоставянето свой – чужд [Георгиева, И. 1983, с. 53]. В конкретния случай именно мечката се отъждествява с балканджиите, недопускащи чужда намеса в личното, Българското, свещеното пространство.

Суровите условия, в които е трябвало да живеят и оцеляват балканджиите, се допълват и от епидемии, които са били причина за разселване и обезлюдяване на цели селища. Една от най-разпространените епидемии през разглеждания период е била чумата. Страхът и борбата с нея са били много големи, което проличава както във фолклора, така и в топонимията.

За района на Грамадлива съществува предание за това как в средата на XIX в. балканджиите излъгали „Чумата“. Преданието е подчинено на известните вярвания за този демоничен персонаж. В страшния ѝ образ се събират чертите на всички магически практики за предпазване и лекуване. Освен, че е много страшна, чумата е и много силна. Може да се превръща в каквото си иска – в котка, куче, в голо дете, в невидима мома, която пленява с ангелския си глас, в силен вятър, който помита всичко и т.н. По тези си превъплъщения Чумата не отстъпва и на най-демоничните персонажи на отвъдното – вампири, караконджули, мора... Тази ѝ способност за най-неочаквани, странни и опасни метаморфози я приобщава към магьосниците, тези чудни избраници сред земните, които могат да общуват със

съществата на отвъдния свят, дори с дявола, да предпазват от лошавината им, но понякога да я предизвикват. Също като тях тя е невидима за човека, може да се усети като вятър, звук, движение на предмети.

Местният фолклор разкрива начините за справяне с коварната болест, с магическите действия, довели до нейното прогонване от селото. Преданието за чумата добива достоверност и е гаранция за устойчивост във времето чрез запазената топонимия на местности и сакрални обекти, като местността Чумата с местоположение от южната страна на връх „Грамадлива“, по пътя за „Голям Репивец“ и „Николчевските къшли“, а малко по на север от местността „Чумата“ е „Чумавото кладенче“ (Приложение № 2).

Една от най-колоритните и завладяващи части от местната история на балканджиите е свързана с разказите за съкровища и несметни богатства. Многобройни са топонимите, чрез които „проучвателите“ се опитват да локализируют „имането“ в пространството. Невероятни в своите разсъждения и заключения са „малджиите“ – иманяри, които и до днес търсят съкровищата на Вълчан войвода, поп Мартин, цар Иван Шишман и други исторически и легендарни личности. Разглеждайки тяхната психология, Хаджийски казва, че: „Във всеки знак, във всеки кръст, във всяка стрела, във всяко изображение в гората, във всяка случайна стара тухла, стар череп или хоросан иманярите виждат не чисто и просто останки от старо време, а доказателства, че наистина наоколо има имане, като че под всяка стара тухла за тяхно удоволствие трябва да се мъдри по едно гърне злато. Всичко, което говори за древно минало и живот, ги окуражава да търсят имане...“ [Хаджийски, И. 1974, с. 25].

Оценката, която Хаджийски дава на иманярите, е безспорно вярна, но е необходимо да се има предвид, че основната им „дейност“ се развива на базата на предания и легенди, на разкази от минали времена. Като част от фолклорната история те са носител на конкретна информация, което, от своя страна, означава, че притежават определен културен текст, който не бива да бъде пренебрегван. Разликата между отношението на местното население и „черните археолози“ към съкровищата на Балкана е огромна. Може би „ключът“ се крие в съдържанието на понятието „съкровище“, в неговото осмисляне и значение – дали то е част от ценностната система на определен социум, или начин за бързо забогатяване. С оглед на настоящото изследване съкровището ще бъде разглеждано в контекста на фолклорната култура и нейната ценностна система.

В преданията като основен дял от фолклорната история почти няма ясно разграничаване между съкровище и имане. Както посочва Демирев: „налице е вариант на степенуване – имането може да е малко, но и по-голямо в количествено отношение, докато съкровището е голямо богатство и в качествено отношение – не само в изражение на монети. Съкровище са предмети от злато, книги, икони“ [Демирев, В. 2006, с. 12]. В своя речник Найден Геров посочва няколко варианта на тълкуване на понятието имане: „1. Пари, земя, благо, добро, имот, богатство; 2. Стока, товар; 3. Пари, закопани в земята някога си и забравени. За съкровище е посочено: Голямо имане, богатство. И още: един специфичен нюанс при обяснение на понятието имотство: имот, имане, болярство“ [Герв, Н. 1976, с. 326–327]. Тези определения показват, че невинаги богатството се възприема

в неговия паричен еквивалент. Напротив, то често се отъждествява с конкретно място в социалната йерархия. В контекста на настоящото проучване е необходимо да се отбележи, че имането придобива статут на съкровище, едва след като вече е скрито, преминавайки по този начин в категорията на сакрализация.

За балканджиите имането има особен смисъл. То се свързва с идеята за сакралност както на самото съкровище, така и на територията, на която се намира. Едва ли е възможно, след като бъде открито, да се говори за лична облага и благополучие. В митологичните вярвания на местните хора, то носи зла поличба и нещастие. В изключителни случаи може да допринесе за подобряване благосъстоянието – материално и/или духовно на дадения колектив, чрез дарения за построяване на черкви, училища и други обществено полезни начинания. Тогава проклятието на скритите съкровища е преодоляно.

В по-голямата си част знанието за съкровище се възпроизвежда под формата на предание в различните му варианти като основна съставна на фолклорната история.

Широко разпространени са легендите и преданията за местности, които са свързани с царски имоти и съкровища, т.нар. „*Царовища*“. По традиция тези съкровища и разказите за тях се свързват с граничен период, със ситуация на „*етнически стрес*“, каквото е падането под турско робство. Ето защо съвсем логичен е стремежът към опазване на царското съкровище, още по-вече, че етносът се намира в чужда етническа зависимост [Демирев, В. 2013, с. 24]. Важно е да се отбележи, че в народния мироглед то се отъждествява с българското царство. Опазването му от чуждо посегателство е еквивалент на опазване на идентичността и продуцира възраждането на българската държава. Почти във всички варианти за царско съкровище, то е скрито в пещера. В легендата за Белноврѣх, в близост до село Райковци, съкровището – в случая „златния стан“ – е скрито в дълбок кладенец (Приложение № 3). В съзвучие с религиозно-митологичните представи на всички народи кладенецът се счита за сакрално пространство. Гледан от долу, на горе, наподобява огромен телескоп, насочен от дълбините на земните недра към небесния център, символична стълба на спасението, свързала помежду си трите равнища на света – вода, земя и въздух [Шевалие, Ж., Гербрант, А. 1995, с. 472]. От друга страна, темата за златния стан има място както в българските, така и в по-древните представи на Балканите [Кръстанова, К. 2007, с. 7–8]. В митологичен смисъл златото се свързва с отвъдното и едновременно с това е посредник в прехода между световите [Маразов, И. 1994, с. 1–19]. Освен пряката технологична дейност тъкането, станът и тъчакката са свързани и на по-дълбоко ниво. Смята се, че „за архаичните култури чрез занаятчийските дейности не само се създава даден предмет, а се пресъздава първотворението. Затова технологията се подчинява на точни практически и символни правила, чиято цел е да се управлява преработването на първоначалния хаос“ [Кръстанова, К. 2007, с. 9].

Друг важен момент са наличните в този район „царски“ топоними – „Царовище“, „Царското кладенче“, пряко съотнесими със скривалището на царското съкровище. Те се утвърждават като „съкровищни топоси в пространството“, носейки заряда на етнически, локален вариант на конструиране на царска територия, възприемана в случая като сакрално място, в което е съхранена царската

институция. В народните представи скритото съкровище е гаранция за съществуването, макар и на митологично ниво, на тази институция. А евентуалното му намиране означава избор на нов владетел и обновяване на властта. Затова и една от основните функции на „царското съкровище“ е сакрализиране и опазване на етническата територия, обезпечаване на нейната неприкосновеност.

Предвид ареала на проучваната територия балканджиите са съхранили множество предания и легенди, свързани със съкровищата на българските хайдути. Основният източник за тяхното придобиване е чрез обир на турската хазна (поща), обикновено организиран от войводата, поради което се свързва и с неговото име. Традиционно се закопава в пещера, кладенец, затрупан изкоп, подреден калдъръм и т.н. Отново, както и при „царското съкровище“, и това си има стопанин, с „право на собственост“, осмисляно в контекста на българската идентичност. В това отношение, най-често срещаните наративи за хайдушки съкровища са свързани с Вълчан войвода. Повсеместно в етническата ни територия съществуват разкази за него. Много краища на страната ни претендират за родно място на войводата, разкривайки по „безспорен“ начин биографичното му минало. Населението от Централния Балкан не прави изключение. То подробно описва началните години на Вълчан, излизането му в планината, борбата срещу турците и съответно гибелта му (Приложение № 4).

И тук е мястото да направя едно уточнение. Изследователите на хайдутството изтъкват много интересен феномен. В множество турски, сръбски, руски, гръцки документи, в български предания и легенди за хайдути 90% от случаите са споменати имената Вълчан, поп Мартин, Страхил, Чавдар войвода. Най-често използваното име е Вълчан, което се среща в много голям ареал. Някои историци правят предположение, че войводите са имали други рождени имена, но излизайки в Балкана те приемат имената на прославените първи войводи, за да покажат приемственост. Не е за пренебрегване и фактът, че самото име се отъждествява с животното, всяващо страх, демонстриращо сила и жестокост.

Както вече беше отбелязано, съществуват много предания за съкровищата на Вълчан войвода. Разказва се както за тяхното придобиване (чрез ограбване на турската хазна), скриването им (в пещери, кладенци), така и за бъдещото им предназначение – борба с турците и отмъщаване за поруганата чест. По този начин образът му е натоварен със специфични функции на пазител на Българското съкровище, което се отъждествява с българската идентичност.

Емпиричният материал, представен в текста, разкрива малка част от преданията и легендите на балканджиите, но едновременно с това налага основни изводи относно формиране на локалната памет и идентичност на планинското население.

Разказите, свързани с оцеляването на жителите от Централния Балкан, битките, водени с турската войска, кратките описания на самите сражения, „следите“ от събитията в топонимията и в паметта на поколенията, решително утвърждават престижа на родното място в условията на чуждото етническо господство. През годините в посочения ареал възникват селища на българи със своя земя, постепенно се създава ново наименование на населението – *балканджи*, придобиващо значение на етноним. Той се използва в контекста на противопоставяне

на заобикалящите го „друговерци“ – турци, юруци, татари, принадлежащи към ислямизираното пространство. Тяхната оценка за собствена значимост е толкова голяма, че те се разграничават и от населението, живеещо в полето – *полянци*, или т.нар. *хърцои*, *загорци*. Това води до формиране на колективната памет на проучваното население, основана на спомена на изживяното/съпреживяното и паметта, изградена от разкази и образи на предшествениците. Съгласно концепцията на Морис Халбвакс „именно образът на пространството, поради своята устойчивост, ни създава илюзията, че не сме се променили във времето и че можем да намерим минало в настоящето“ [Халбвакс, М. 1996, с. 178]. И това се случва въз основа на разбирането и мирогледа на балканджиите, които я създават (конструират) в зависимост от „социалните рамки“, организиращи спомените им. По този начин се формира „колективна идентичност“, която се базира на използването на обща система от символи. Това са не само характерни думи, текстове, но и ритуали, мотиви, орнаменти, изображения, местности със съответната топонимия, пътни и гранични маркировки и т.н. Всеки символ може да се превърне в знак, за да кодира общността, която, от своя страна, съществува като „културна формация“. Чрез нея колективната идентичност се изгражда, съхранява и предава на следващите поколения [Асман, Я. 2001, с. 139].

В контекста на настоящото изследване, пряко свързани с организиране на културното пространство и формиране на локалната идентичност, са „местата на памет“. Според автора на концепцията, френският хуманист и историк Пиер Нора, това са всички „паметници“, топографски определени или непространствени, които един народ, етнична група, партия или сдружение признава за неотделима част от своята идентичност. Отнесено към темата на настоящото изследване, обръщането към „местата на паметта“ е свързано с преоткриване и припознаване на онези символни топоси, които формират локалната идентичност на проучваната общност. И именно те са сред основните фактори, разграничаващи балканджиите от Централния Балкан от останалото планинско население. Тяхното познаване и съхраняване е от изключително значение, защото живеем в динамично и променящо се време, когато голяма част от топосите е заличена, в процес на разруха и забравя. От друга страна, тенденцията към обезлюдяване на селищата ни лишава от конкретните носители на колективна и индивидуална памет.

Независима от описаната относителна „моногамност“ по отношение на местна памет и история в съзнанието на проучваната общност е идентификацията с етноса. Много често значими за целия етнос събития и личности се включват в орбитата на местното предание. По този начин се формира фолклорната история, чиято основна черта е нравственият патос. Историческата личност съществува „като представа, като символ, като модел за подражание само в една единствена проява на етническо съзнание и оттам на фолклорната култура“ [Живков, Т. 1981, с. 124]. По този начин можем да си обясним претенциите на много селища (не само от региона на Централния Балкан) за родно място на Вълчан войвода, за огромния ареал, в който той е воювал с дружината си срещу турците. Аналогично – почти няма селище в Балкана, жителите на което да не са „наследници на болярски родове“. Същата тенденция се наблюдава и за многобройните „гробове“ на последния български владетел Иван Шишман. По този начин чрез исто-

рическите лица, явяващи се етнически символи, отделните селищни общности заявяват и утвърждават своята принадлежност към българския етнос.

Теренният материал, използван в проучването, и анализът му по безспорен начин доказват уникалността на балканджиите. Механизмът на изграждане на културна памет се оказва изключително жизнен и колоритен. Многобройните разкази на потомците на първите заселници доказват, че за тях няма рязка граница между минало и настояще. Наследниците грижливо пазят спомена за своите предци и със самочувствие на „единствените жители“, имащи право да се заселват в планината, разказват местните истории. Така знанието за родоначалник, род, селище, храм се оказват основата, върху която се изгражда своеобразен „код на паметта“, формиращ локалната памет и идентичност на населението от/на Централния Балкан.

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. Преданието за Хаинбоаз

„След като се настанили по българските земи, турците започнали да използват прохода, но често пъти, когато навлизали в него, не излизали и не намирали никакви следи от тях. Между хората от двете страни на Балкана се говорело, че голяма мечка живеела в горите около прохода. Тя излизала от гората и изяждала хора и добитък. По тази причина турците нарекли прохода „Аинбоаз“, което на турски значело „мечо гърло“, „мечка стъпка“ [Илия Манев Стоянов, р. 1940 г.; **Митев, М.** 2004, с. 25].

2. Чумата и борбата на балканджиите с нея

„От южната страна на връх Грамадлива, по пътя за Голям Репивец и Николчевските къшли, отляво се намира местността Чумата. Според преданието тук хората от малката махаличка Горановци изкарвали Чумата, докарвали я с една кола на това място и я оставили“. Това предание ми го разказа баба Мира, а на нея го разказала нейната баба. Тя пък го била чувала от нейната баба и така, коя година е станало това не е известно. От него време тази местност и до днешно време носи името „Чумата“, а преданието се предавало от поколение на поколение. Как по негово време хората са си представяли чумата, ще се разбере, като опиша разказа на баба Мира.

Моята баба била от село Горановци, омъжила се за моя дядо Станчо и дошла в Николчевци. Тя ни разказваше какво на нея са разказвали, когато чумата дошла тук, на Балкана. Страхът от чумата бил голям, защото тя, като влезела в някое село, различно се престорвала, по-точно казано, различно се проявявала. Те не я виждали, но чували гласа ѝ. Веднъж се престорвала на котка и мечела, като издавала много интересни и жални звуци. Друг път се престорвала на малко дете, което плачело, и хората чували този детски плач. Някога се престорвала на мома и пеела хубави седенкарски песни. Когато била нещо сърдита, престорвала се на жена с разчорлена черна коса, облечена в дрипав черен сукман, а очите и от злоба светели като на лисица. Тогава, когато била сърдита, вършела най-големи пакости на хората. Влезела ли в някое село, за една нощ изморявала по няколко семейства.

Появила се чумата в бабиното село Горановци и хората започнали да чуват гласа ѝ, който тя престорвала ту на котешко мяучене, ту на детски плач, ту на моминска песен. Събрали се старите хора от селото и се питали как да разберат дали това е чумата и как да се отърват от нея, как да я измамят да напусне селото. Решили всяка стопанка да отнесе върху кръга брашно или пепел и вечерта като се мръкне да го изнесе във двора и там да престои до сутринта. На сутринта всяка да провери какви отпечатащи е оставила чумата върху брашното или пепелта.

Пригласили кръговете вечерта и на сутринта като проверили имало отпечатащи от котешки стъпки. Тогава решили да я измамят и да я изведат на това място, което днес носи името „Чумата“, и там да я оставят. Всяка стопанка от селото омесила и опекала по една голяма пита хляб. Наготвила хубава манджа, приготвила хубав подарък – коя черга, коя дреха, коя чорапи. Мъжете впрегнали една кола и жените наслагали всичко в колата. Повели воловете и изкарали натоварената кола на това място. Изпрегнали воловете и си тръгнали, а колата оставили натоварена с яденето и с дрехите. От време на време ходели и гледали към колата. Някои като ходели да гледат виждали една черна котка в колата. След известно време котката не се виждала и те престанали да ходят и да гледат. Казвали, че чумата я измамили и си отишла, но ги било страх да отидат до колата. Така колата стояла докато изгнила, никой не отивал до нея.

Малко по на север от местността Чумата е Чумавото кладенче. За него е преданието, че в това кладенче Чумата се престорвала на китка и който пиел от кладенчето, когато е с китката умирал“ [Цана Баръмова, р. 1946 г., с. Горановци; Митев, М. 2004, с. 152].

3. Преданието за връх Белноврѣх

„По предание се говори, че Белноврѣх е бил Царовище. Тук на върха, на голямата и равна като тава поляна имало царски шатри. Някои от българските царе идвали със семействата си и своите придворни на лагер. В една от шатрите на златен стан жена тъчала отличителните дрехи на царя, на неговите придворни и на цялата свита. Тази жена се казвала Бела.

Един ден царската стража съобщила на царя, че ги грози опасност, чужда войска се придвижвала към шатрите. Царят наредил всички да се приготвят и да бягат от този връх. Приготвили багажа да бягат, а златния стан, на който тъчала Бела, наредили да разглобят и да го пуснат в кладенеца, който се намирал на поляната. Разглобили стана, пуснали го в кладенеца, затрупали и замаскирали мястото и чак тогава избягали. Според преданието този цар не се върнал в това Царовище, а върха нарекли Белин връх, на името на Бела, гдето тъчала на златния стан. Старите хора не са запомнили следи от постройките, не са чували и от техните деди да разказват за останки от тези шатри. Единственото нещо според тях, останало да потвърждава преданието са наименованията на две места по билото на планината, които местните знаят. Едното е с наименование „Трона“. Според тях на това място е бил царският трон. Малко по на юг от трона, на полянката казват „Петровски кръст“.

Според преданието златният стан стоял заринат в земята там, на равното било на връх Белноврѣх и от време на време златото играело. Нощно време много хора от с. Сеймени виждали неговия блясък.

От северната страна на връх Белноврѳх съществува студен извор, наречен „Паничките“. Според местните жители в близост до този извор вървял калдърѳмен път, който наричали „Царския път“. Пътят вървял право нагоре към билото на „Белноврѳх“ [Петѳо Тодоров Коев, р. 1955 г.; Митев, М. 2004, с. 144].

4. Войводката Рада Барачкина

„Дядо Асен беше кантонер по Хаинбоазкия път от с. Вѳглевци до Предела и като такѳв се пенсионира. Имаше влечение към малджилѳка (иманярството). Малко тежко чуваше, но иначе беше много разговорлив. Казваше, че от Килифарево до Гурково и от Кръстец до връх Чумерна знаел всички белези, които са оставили хайдутите за закопано от тях имане. Назоваваше дори количеството и в какѳв съд са сложени закопаните пари и от кого са вземани. Назоваваше имената на войводите. Интересен е неговият разказ за закопаното имане и поставените по скалите белези в района на „Косѳов камѳк“, „Меливските скали“, „Златарската усойна“ и „Хайдушката лѳка“ от Кара Кольо и Рада Барачкина. Ще опиша какѳво научих от дядо Асен за войводката Рада Барачкина и за обира на Сараѳ Яко.

Според него тя е била от с. Власатлии, Тревненско. Баща ѳ бил от рода на Бараците. Били много братя, а семейството им – многолюдно. За да прехранѳва жената и децата си, бащата на Рада аргатуѳвал на някакѳв бей от Търново. От ранна пролет до късна есен работел земите му. Едно лято беят го пратил да отиде на Балкана да събере голяма жетварска чета и да ги доведе да жънат нивите му. Изпълнил той порѳката, събрал жетвари и ги повел за Търново. В жетварската чета били неговата жена и дъщеря му Рада, която била станала мома за женене. Рада била красива, едра на ръст и физически много силна. По време на жътѳва я видял синѳт на бея и много я харесал. Още извикал бащата на Рада и му казал, че тази мома няма да я пусне да се ѳрне на Балкана. Щял да я потурчи и да я вземе за жена. Бащата се изплашил, но не казал на Сали (така се казѳвал синѳт на бея), че тази мома е негоѳа дъщеря. Бил предупреден да не каѳва за намеренията на Сали. Отчаял се той, умислил се и не знаел какѳво да прави. ѳпреки строгото предупреждение да не каѳва на никого той решил да каже на жена си. С нея пърѳво споделил мѳката си. Разплакала се и тя и се тръшнала на земята – припаднала от мѳка. Завикал той на жетварите да донесат бѳкела с водата. Полели я с вода и я свестили. Заплакала бедната жена с глас за хубавата си щерка. Рада успокояѳвала майка си, но в същото време не ѳ идѳвало на ум какѳво решение да вземе. Дали да бяга, или да чака турците да дойдат за нея, та тогава да решаѳа съдбата си. Вече намеренията на Сали били известни на цялата жетварска чета. Разговаряли, умѳвали и решили да пратят бащата и майката на Рада при бея и да му кажат истината, че Рада е тяхна дъщеря. Да му се замолят, да не я вземат насила за снаха, защото тя не иска да погази христовата ѳяра и да се потурчѳва. Както решили, тѳй и сторили. Плакали, молили се на бея клетите родители, но той не отстъпѳвал. Най-подир се ядосал и наредил да ги ѳржат и затѳрят в мазето. Пратил трима турци при жетварите и наредил да хванат Рада и да му я доведат.

Отишли турците при жетварите, посегнали да хванат Рада, но тя се разѳрътѳяла със сѳрпа и промушила корема на един от тях. Другите двама се хванали за орѳжието, но не могли да го използѳват. Няколко момчета се хѳърлили отгоре и

извили ръцете им назад. Рада ги питала да кажат какво са направили с нейните родители. Те казали, че по заповед на бея били вързани, но какво е станало с тях не знаели. Като чула тези думи Рада разбрала, че нейните родители няма да излязат живи от ръцете на турците. Тя се ядосала много и за да докаже на бея, че няма да стане негова снаха, казала на момчетата: „Дръжте ги, пък аз ще се оправя с тях“. Така както ги държали тя прерязала гърлата им със сърпа. Хвърлили сърповете и Рада поела с момчетата към Балкана. Там Рада станала войвода на дружина от 70 хайдутути. Беят не убил родителите ѝ. Пуснал ги, като им казал, че ако Рада се откаже от хайдутлука и стане негова снаха, ще ги остави живи.

Прибрали се те и започнали да увещават Рада да стане бейова снаха. Дядо ѝ казал: „Послушай ни дядовото, покорна глава сабя не я сече“. Рада се изсмяла на тези думи и отвърнати: „Касапинът коли и кротките крави“. Този разговор е пресъздаден в една песен, често повтаряна от гъдуларя Дамян Колев Барачков. Тя и до днес е част от местния фолклор. Ето думите ѝ:

*„Рада мамо дума, мамо мила,
мамо, не раждай ме мамо бяла
черноока, не давай ми снага
тънка, висока. Че мене мамо
турчин да залюби. Мене ще
залюби, тебе ще погуби.
Мойта тънка снага Сали ще
прегърне, снага ще повехне, лице
ще посърне.
Не слушай ти дядо, дето ще да
рече, че покорна глава сабя не я
сече.
Касапинът коли и кротките
крави,
пък сивите вълци все са живи,
здрави.
Босилекът, мамо, не расте без
вода,
пък моминска хубост расте на
свобода.
Събрала съм, мамо, до триста
юнака, до триста юнака, все
върли хайдутути“.*

Така въпреки заплахите от страна на бея и молбите на нейните родители Рада не изменила на вярата си. Още дълги години тя бродила с дружината си из Балкана и всявала ужас в турските сърца.

Според дядо Асен иманярските предания за хайдушкото имане на войводката Рада Барачкина са много. Най-много той разказва за укритите несметни богатства в пещерите, наречени „Килиите“. Те се намират от южната страна по връх Белно-

връх до с. Власатлии. От него научих още, че Рада Барачкина е ходела известно време заедно с Вълчан войвода. Когато двете дружини били заедно, те отмъстили на много турци, наказали много изедници. Ето какво ми разказа той за съвместния обир на сараф Яко, един от най-богатите хора по него време в Турската империя. „Чрез поп Мартин, който бил най-сигурният разузнавач на Вълчан войвода, научили, че през Балкана ще премине сараф Яко с много злато. Сараф Яко тръгнал от Търново и стигнал Елена. Хайдутите на Вълчан войвода и Рада Барачкина се отправили на изток по билото на Стара планина и завардили всички пътеки, по които предполагали, че ще премине керванът. Той се водел от човек, който познавал много добре Балкана. Превел ги по такава пътека, за която бил сигурен, че не е заварден от хайдутите. Извел ги от западната страна на връх Чумерна. Преминали билото и поели през гората на изток. Стигнали до поляната, наречена „Гюнд-алана“ (Слънчева поляна). От тази поляна имало пътека, по която се стигало в Сливен. Били сигурни, че по тази горска пътека благополучно ще стигнат в Сливен, но на нея керванът бил нападен и ограбен от хайдутите. Взели златото и на никого от керванджиите нищо лошо не сторили. Наказали само сараф Яко. Отсекли дясната му ръка до китката и го пуснали да си върви с другите. Там където отнесли златото и го закопали, сложили грешната ръка, алчната за пари ръка на сараф Яко. Според думите на дядо Асен отсечената ръка още стояла непокътната при закопаното злато, защото била увита със седем мушамите. Мушамите били направени от тънък плат, напоени с разтопен восък. Преди да я увият в тези мушамите, между пръстите били сложили две жълтици, за да покажат алчността за пари на сараф Яко. Къде хайдутите са закопали парите и отсечената ръка на сараф Яко, не е известно. Дядо Асен казва, че е ходил лично на тази поляна и е видял с очите си белега, който хайдутите са оставили върху една скала, за да потвърждава преданието. На нея била изсечена ръката на сараф Яко“ [Никула Стоянова, р. 1937 г., с. Вългевци; Илиия Манев Стоянов, р. 1940 г., с. Вългевци; Митев, М. 2004, с. 100].

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Асман, Я. 2001 – Ян Асман. Културната памет. София: Планета-3, 2001. [Yan Asman. Kulturnata pamet. Sofia: Planeta-3, 2001.]

Георгиева, И. 1983 – Иваничка Георгиева. Българска народна митология. София: Наука и изкуство, 1983. [Ivanichka Georgieva. Balgarska narodna mitologia. Sofia: Nauka i izkustvo, 1983.]

Геров, Н. 1976 – Найден Геров. Речник на българския език. София, 1976. (фототипно издание). [Naiden Gerov. Rechnik na balgarskia ezik. Sofia, 1976. (fototipno izdanie).]

Демирев, В. 2006 – Владимир Демирев. Съкровище и фолклорна история. I част. Сливен: Жажда, 2006. [Vladimir Demirev. Sakrovishte i folklorna istoria. I chast. Sliven: Zhazhda, 2006.]

Демирев, В. 2013 – Владимир Демирев. Съкровище и фолклорна история. II част. Сливен: Жажда, 2013. [Vladimir Demirev. Sakrovishte i folklorna istoria. II chast. Sliven: Zhazhda, 2013.]

Живков, Т. 1981 – Тодор Иванов Живков. Фолклор и съвременност. София: Наука и изкуство, 1981. [Todor Ivanov Zhivkov. Folklor i savremennost. Sofia: Nauka i izkustvo, 1981.]

Кръстанова, К. 2007 – Красимира Кръстанова. Златният стан. София: Жанет-45, 2007. [Krasimira Krastanova. Zlatniyat stan. Sofia: Zhanet-45, 2007.]

Маразов, И. 1994 – Иван Маразов. Митология на златото. София: Христо Ботев, 1994. [Ivan Marazov. Mitologia na zlatoto. Sofia: Hristo Botev, 1994.]

Митев, М. 2004 – Митю Митев. Цеперанските хайдути. Стара Загора, 2004. [Mityu Mitev. Tseperanskite hayduti. Stara Zagora, 2004.]

Нора, П. 2004 – Пиер Нора. Места на памет. Том I. От републиката до нацията. София: Дом на науките за човека и обществото, 2004. [Pier Nora. Mesta na pamet. Ot republikata do natsiyata. Sofia: Dom na naukite za choveka i obshestvoto, 2004.]

Хаджийски, И. 1974 – Иван Хаджийски. Оптимистична теория за нашия народ. София: Български писател, 1974. [Ivan Hadzhiyski. Optimistichna teoria za nashia narod. Sofia: Balgarski pisatel, 1974.]

Халбвакс, М. 1996 – Морис Халбвакс. Колективната памет. София: Критика и хуманизъм, 1996. [Moris Halbvaks. Kolektivnata pamet. Sofia: Kritika i humumanizam, 1996.]

Христов, И. 2002 – Иван Христов. Пътища и крайпътни съоръжения в Хемус. Велико Търново: Фабер, 2002. [Ivan Hristov. Patishta i kraipatni saorazhenia v Hemus. Veliko Tarnovo: Faber, 2002.]

Шевалие, Ж., Гербрант, А. 1995 – Жан Шевалие, Ален Гербрант. Речник на символите. София: Петриков, 1995. [Zhan Shevalie, Alen Gerbrant. Rechnik na simvolite. Sofia: Petrikov, 1995.]

Списък на информаторите

1. Никула Стоянова, р. 1937 г., с. Вълевци;
2. Илия Манев Стоянов, р. 1940 г., с. Вълевци;
3. Цана Баръмова, р. 1946 г., с. Горановци;
4. Петьо Тодоров Коев, р. 1955 г. с. Райковци